

TOPONÍMIA I HISTÒRIA AL CAMP DE TARRAGONA

Albert MANENT i SEGIMON

Les petjades del passat es descobreixen sovint a través de la microtoponímia. Una partida de terra, una cova, un carrer evoquen una possessió medieval, una guerra del segle XIX, l'existència d'un antic ofici obsolet o el record d'un reducte islàmic del temps de la Reconquesta.

Per seguir el pas de la història he repassat els topònims d'una trentena de termes de ciutats i pobles del Camp, generalment a través de reculls ja publicats¹, la qual cosa m'ha fornït una riquesa d'informació que he dividit en apartats.

El meu treball vol ésser força exhaustiu. No obstant això, he prescindit d'algun topònim molt tòpic -bé que amb arrels històriques- com castell, que no se sap sempre si ho era o només arribava a casa fortificada. Tampoc no he inventariat els nombrosos "llops" que he trobat (barranc, font, bosc, etc.), per bé que aquest animal carnívor ja és història, ni tampoc el voltor, pràcticament desaparegut. Però he trobat un rastre de l'ós, antic habitant de les nostres muntanyes: a la Mussara hi ha la Cova de l'Alonso (nom popular de l'animal) i encara, dins aquest segle -sembla-, la vinya dels Alonso, atès que una vegada, a Constantí s'hi instal·laren uns zíngars que duïen óssos. Hi ha també certs topònims, mimètics, de difícil classificació, com el Cavall Bernat, a la serra de Llaberia, que veuen des de Vilanova d'Escornalbou. I encara Carabantxel, que era el renom de la casa d'un militar, a Alforja, que va posar reixes, com a la famosa presó espanyola.

1. *Propietats comunals*

Antigament els ajuntaments tenien més poder que ara. La universitat, com se l'anomenava, posava impostos, arrendava monopolis o edificis, controlava molt més els pobletans que avui. La referència "de la Vila" és, doncs, molt corrent a la toponímia de l'època moderna. Recordem que Casa de la Vila és, encara avui, un nom prou conegut per indicar l'ajuntament. Tanmateix la majoria dels topònims que hem recollit són pretèrits i així ho indiquem amb la sigla "pt."

Heus ací una relació ben variada d'allò que, en una o altra època, era domini de l'ajuntament per l'afegit "de la Vila": l'Abeurador (Vilanova d'Escornalbou), els Abellons (Vilanova d'E. "pt"), la Bassa (la Febró i Vila-seca de Solcina), el Bassot

(Vilanova d'Escornalbou), el Bosc (l'Aleixar, Alforja, la Febró, Capafonts i Prades), mentre que a Maspujols trobem la variant el Pinar de la Vila. Hi ha també el Botjar a Almofter ("pt"). El Corral era a Vila-seca, al costat dels Emprius de la Vila. La Font és a l'Aleixar ("pt"), que després, i encara ara, s'anomena la Font Vella i també a Vilanova d'Escornalbou. El Forn era pràcticament arreu i l'ajuntament l'arrendava. I el trobem a l'Aleixar (on perdura també el Carrer del Forn), Almofter ("pt"), Arbolí, la Selva, Riudecanyes i Vilaplana. Recordem L'Horta a l'Aleixar ("pt") i a Constantí ("pt"). Era molt freqüent l'existència d'algun molí comunal; el Molí de la Vila existeix com a topònim a Alforja (en plural), Prades i Riudecanyes i Vilaplana. La Plana és a Alforja ("pt"), les Pletes a Reus (on se'n troben de diverses), el Pou a Almofter, on encara existeix, i té un carrer a la Selva. El Rec a la Canonja, Prades ("pt") i Vila-seca. La Sèquia es troba a la Riba i Vilanova d'Escornalbou ("pt") i El Sot, mot insòlit al Camp, on comunament és "clot", és a Castellvell ("pt"). Finalment cal dir que la Riera de la Vila, que circumda part del poble de l'Aleixar, és un topònim ben viu, per bé que no devia ésser de propietat comunal.

Alternativament, amb el qualificatiu "de la Vila" trobem la referència "del Comú". La Bassa es troba a les Borges del Camp ("pt"), a la Canonja, Mont-ral, Perafort, la Pobla de Mafumet i Peralta, agregat de Renau. A Vilanova d'Escornalbou hi ha la Casa del Comú i al mateix terme la partida del Comú. A Perafort, la Costa, el Corral a la Canonja ("pt"), a l'Albiol la Devesa Comuna, concedida als habitants del poble al segle XII. I al mateix terme la Font. La Mina de la Vila existeix o existia a les Borges ("pt"), la Canonja, Reus i Riudoms. El Molí és un topònim de Vilaplana, el Pla, de Vilanova d'Escornalbou, el Pou, de Peralta, terme de Renau, i el Rec, a la Canonja.

Entre els arrendaments municipals hi havia la Botiga (Vilanova d'Escornalbou i Maspujols: carrer de la Botiga), la Ferreria (Vilanova d'Escornalbou) i també la carnisseria de la qual només hem trobat el rastre d'una reglamentació a l'arxiu de l'Aleixar. Un equivalent de botiga era la Tenda (Vilanova d'Escornalbou).

2. Economia: a) La ramaderia

Els ramats foren una riquesa per a molts pobles del Camp, com ho testimonia l'abundància del topònim les Saleres; que eren pedres on es posava la sal per al bestiar. N'hem trobat exemples a l'Aleixar i Mont-ral ("bacins de pedra o troncs buidats en llocs de pas, corrals, carrerades o pastures on els pastors depositaven la sal"), on n'hi havia vint-i-una. També a la Mussara, on trobem el barranc, el cingle, el collet, la punta i el serret i encara les Saleres de Ca la Susagna, un antic mas. A la Riba hi ha les Saleretes i a Riudecols les Salines. A Vilanova és partida de terra, però existeix un antic corral amb aquest nom. A Vilaplana hi ha el Tossal de les Saleres.

Altres animals de peu rodó van tenir presència al Camp. Així el Bouars (d'un llatí *Bovarium*) és una partida de Vilaplana i no gaire lluny, sota el cingle i en terme de la Mussara, hi ha el Joquer dels Bous. Aquest segle a les muntanyes de Prades encara es van poder veure bous llaurant. El Camp de Vaques és una gran partida de l'Aleixar i a la vora té els Prats i els Corrals, però no hi ha memòria de la presència d'aquesta mena de bestiar i tot són avellanars.

La Carrerada assenyala la transhumància, sobretot dels bens. I el topònim existeix a l'Albiol, on en alguns punts encara hi ha paret a banda i banda per delimitar el vial, Arbolí, on l'anomenen la Carrerada Reial, perquè venia de lluny i hi anava; les Borges, la Febró, Mont-ral, amb diversos ramals; Prades, Renau, la Riba, Riudecanyes, Riudecols, Vilanova d'Escornalbou i Vilaplana. Aquest camí ramader passava fins i tot per pobles del pla, bé que era sobretot de muntanya.

Altres noms de lloc marquen la força dels ramats; Això dels Pastors, avui un tros de l'Aleixar, la Bassa dels Pastors, al mateix terme, la Pedra dels Pastors, a la Mus-sara, que els servia de talaia, i finalment la Taula dels Pastors, a Riudecanyes, on diuen que, quan s'aplegaven molts ramats, els pastors s'asseien a esmorzar. Encara el Comptador, a Arbolí, era "un estret de roques per on només pot passar un animal. El feien servir per a comptar-hi els bens".

El Colomer primitivament era un lloc on hom criava coloms, sobretot a l'Edat Mitjana. Hem trobat el nom a l'Albiol, l'Aleixar, on també hi ha el barranc del mateix nom, Capafonts, la Febró, Mont-ral, Prades, Riudecanyes, Riudoms i Vilanova d'Escornalbou. Ara són bocins de terra, bosc o alguna partida i no hi ha pràcticament rastre del lloc on es criaven.

La mel no ha arribat a ésser, llevat d'alguns cas particular, una petita indústria, però sí un complement d'alguns pagesos, veritables experts en la vida de les abelles. A Mont-ral hi ha la Cova i el Cingle de la Mel, fruit d'eixams salvatges. A Vilaplana trobem el Racó de la Mel, on hi havia hagut abundor d'*arnes*, nom amb què al Camp es coneix el rusc. I encara s'hi relaciona el Barranc de l'Abegotar (Capafonts), que hom pronuncia del "Bogotà", desfigurant així l'etimologia que es refereix a l'abegot, el mascle de l'abella. Sense la documentació hauríem seguit una falsa pista d'història sud-americana!

b) *L'aiguardent, la mineria, la neu i d'altres petites indústries*

L'Olla era un alambí per destil·lar-hi aiguardent i que existia a molts pobles. N'hem trobat constància toponímica a Alforja, Maspujols, Perafort, Prades, Riudecols (on ho anomenen en plural) i Vila-seca, on n'hi havia dues.

En alguns pobles del Camp hi ha mines, gairebé sempre sense explotació. Tanmateix no he volgut enumerar-les ni pel producte que n'extreien (barita, plom, plata, etc.) ni pel nom, de vegades pintoresc, com el de "L'Estrepitosa" o "La Formidable", totes dues a Mont-ral. Però sí que he recollit els genèrics, per exemple, l'Argentera, nom d'un municipi on, efectivament, hi havia hagut mines de plata o argent, o el Torrent de les Voltes de l'Argenteria, a la Selva. També La Manganesa, a l'Aleixar, i la Mena (l'Aleixar) i Pous de la Mena (Vilanova d'Escornalbou), que indiquen que s'hi extreien minerals i que és una forma ben popular.

Fins al segle XIX el negoci de la neu va ésser florent en alguns pobles. Als pous de neu o de glaç o neveres hi acumulaven neu glaçada o gel que extreien d'algun rec proper. A l'estiu l'anaven a vendre a ciutat, carregant-la en mules o rucs, o la feien servir per a malalts i per a algun ús domèstic. Al Camp de Tarragona un estudi molt exhaustiu i aprofundit de Ramon Amigó i Anglès, *Les neveres pre-industrials (pous*

de neu) al Camp de Tarragona (Reus 1987) n'ha inventariats vint-i-vuit. Alguns pous es conserven amb tota l'estructura d'una bella arquitectura popular, d'altres només n'hi ha un munt de pedres o tot just el record.

Heus ací la llista de trenta-dos pous de neu o de glaç o neveres. A l'Albiol, el Pou de Gel de la Font Major; a l'Aixàbiga, la Nevera del Mas de Fuster; a l'Alforja hi ha la Nevera del Toribio, la del Mas d'en Pai, la del Ginoteta i la del Metge. A Arbolí la Nevera de les Guixeres o del Daniel i la del Mas del Susagno o del Mas del Sord. A Cabra del Camp, el Pou de la Neu, el Catllar, el Pou de Gel; a Cabrera (Mont-ral), el Pou de Neu; a Coldejou, la Nevera; a Figuerola, el Pou de la Neu; a la Febró, la Nevera del Mas dels Frares; a Mont-ral, la Nevera; a la Mussara, el Pou del Mas del Pou del Gel o de la Neu, La Nevera del Mas d'en Grau i la Nevera del Coll; a les Ordes (Aiguamúrcia), el Pou de la Neu del mas d'en Ferran i el Pou de la Neu de Ramonet; al Pla de Cabra, el Pou dels Gossos; a Prades, el Pou de Gel, el Pou del Celestino o de l'Espasa i el Pou del Dinerat i un d'innominat; a Pratdip, el Barranc de la Nevera; a Querol, el Pou de Montagut; a la Riba, els Pous; a Selma, el Forn de Glaç de la Masó de Selma; a Vila-rodona, el Pou de Neu i a Vilaverd, els Pous de l'Estret, que són dos. La seva proximitat al Camp va fer decidir Amigó d'incloure'ls en el seu inventari, un cop publicat el qual, encara n'ha descobert quatre més.

Finalment dono un lleu rastre de dues petites indústries, una de ben poc arrelada, pel que sembla, al Camp: l'Adoberia és una partida de terra de Prades, esmentada ja el 1554, però no hi ha record de cap indústria de la pell. En canvi, sí que era freqüent fins fa uns quaranta anys, la indústria del carbó i n'ha restat la petja en el perímetre de moltes carboneres, amagades pels boscos i que a Vilaplana recull el topònim les Carboneres, en una zona on abundaven. He de fer constar en relació amb l'economia agrària el Gaiot, que és una antiga mesura agrícola i que a l'Aleixar s'ha convertit en partida.

3. *Les relacions comercials i humanes i les migracions*

Les migracions de temporers ha estat una constant secular. Fins fa pocs anys a l'època del "plegar" avellanes arribaven al Camp de Tarragona colles de noies, generalment de les comarques que envolten Tortosa, però també d'Andalusia o Extremadura. No sabem si el Camí dels Cerdans, que a Riudoms és documentat ja al segle XVI, responia a alguna mena de migració per al treball. Tampoc no tenim resposta per explicar el Camí dels Mercaders, que passava i passa prop de Capafonts, tot i que és probable que hi passessin venedors de productes diversos que anaven a mercat a Valls o a Reus i venien qui sap si de les terres de Lleida. En canvi, el Camí dels Ollers (Reus) devia ésser el dels terrissaires de la Selva -on hi havia el carrer dels Ollers- que anaven a vendre a Riudoms. La Cova dels Matxos, al cingle de la Mussara, que toca al terme de l'Aleixar, era, segons la tradició, un amagatall d'un cert contraban, probablement de roba francesa o anglesa al segle XIX. El Toll dels Alemanys era al riu Brugent i el feien servir una colla de propietaris i empleats de la fàbrica que la "Hispano-Suïza" tenia a la Riba. I el Banc de Múrcia, a la Plaça de Catalunya, de Reus, servia, en temps d'immigració intensa, pels vots de 1950, perquè hi passessin la nit vagabunds o passavolants meridionals.

El poble dels Pallaresos molt probablement fou fundat o repoblat per gent que provenia del Pallars. I potser té el mateix origen el raval anomenat Pallars, que d'antic hi ha a Alforja.

4. *La petjada del Cristianisme: a) Jesucrist, l'Església la Mare de Déu, els sants, devocions*

En molts llocs trobem la Creu o les Creus, sense altra explicació. N'hem prescindit perquè sovint no se'n sap la motivació. Tanmateix les Creus a Alforja hi són i coincideixen amb l'antic Calvari on s'anava sobretot per Setmana Santa. La Creueta, també a Alforja, recorda el lloc on a la darrera carlinada afusellaren un grup d'homes. El Calvari, de vegades amb modestes capelletes o tres creus, és a Almofter, la Canonja (ara no existeix), Capafonts, Constantí, la Masó, Mont-ral, la Pobla de Mafumet (era dins el poble i hi havia també el del Codony, antic terme), Riudecols, Renau, Vilanova d'Escornalbou (ara hi ha vinya), Vilaplana i Vila-seca. La Creu dels peus Llevats (1604), es coneix amb aquest nom des de la primera guerra carlina quan un miquelet trencà les cames del Crist i li nasqué un fill sense cames (Tarragona).

El Camí d'anar a Missa, a la Mussara, documentat al segle XIX, era, sens dubte, el que feien des dels masos -de vegades a més d'una hora- per anar a l'Església. A Riudecanyes hi ha el carrer del Dilluns, Dimarts, Dimecres, Divendres, Dissabte i Diumenge. Maria Dolors Roigé ho explica: "Des de l'establiment del Corpus al segle xv, se celebra a Riudecols la seva vuitada, fet que donà origen al nom dels carrers, els dies de la setmana, amb excepció del dijous, que és el dia pertanyent a la fundació del sagrament de l'Església, el Corpus Christi, i que es considera propi de la totalitat del poble". El Josafat és un tros -conreu i bosc- al mas de Cercós (l'Aleixar), batejat així probablement al segle XIX, ja que dins les terres del mas hi ha d'altres noms de caire religiós. La Vinya de Nostre Senyor (ara és un botjar) i la rasa del mateix nom són a Arbolí. "Hi anava la gent jove -escriu el recol·lector de la toponímia- de la confraria a passar el diumenge. Amb els diners del bocí aquell compraven cera per a la parròquia." A Almofter trobem encara la Rasa del Purgatori, no documentat, però toponim viu. El Tabernacle és a l'Aleixar un turonet que el jovent, al segle passat, arrabassà i hi plantà vinya. Amb els diners que en treien van pagar el tabernacle per a l'Església. El Sagrat és un bocí de terra a la partida de la Solana (Arbolí) i la partida del Sagrat és una altra finca, també d'Arbolí, que toca a la Vinya de Nostre Senyor.

L'Era de la Mare de Déu, a Vilanova d'Escornalbou, era propietat de l'Església. Al Pi de l'Avemaria, a Riudecols, sembla que hi trobaren uns rosaris penjats. La Salve és un lloc on s'aturaven a resar els de Riudecanyes quan pujaven en processó cap a Escornalbou. El Coll de la Salve, a Alforja, és un punt on es comença a albirar l'ermita de Puigcerver, de gran devoció a la comarca. A la Roca de la Salve, d'Arbolí, "hi ha el pietós costum -escriu el recol·lector- de resar una salve a la Mare de Déu de Puigcerver, en passar-hi pel davant, ja que des d'aquest lloc s'albira el seu ermitatge". El Serret de la Salve, a l'Aleixar, és un lloc enlairat des d'on, en veure Puigcerver, s'aturaven a resar-hi.

Sobre els sants, a Riudoms hi ha la Mina del Venerable, documentada al segle XVIII, que es refereix al beat Bonaventura Gran. El Rescat de Sant Esteve és un piló i una creu a Vila-seca (documentada des del 1648) que recorda la tradició del rescat del cavaller Galceran de Pinós per intercessió del sant, que el féu transportar miraculosament a Salou.

La devoció a les ànimes del Purgatori era molt estesa a Catalunya. S'hi deuen referir a les Ànimes, un penya-segat i el Racó de les Ànimes, tots dos topònims a Salou. A la Riba hi ha la Font de les Ànimes, sota la capella del cementiri. A l'Aleixar durant el segle XIX el jovent arrabassà el Racó de les Ànimes per pagar l'altar de les Ànimes. A la vora hi ha el Bosc de les Ànimes. A Vilanova d'Escornalbou hi ha el Tros de les Ànimes i el Coster de les Ànimes, documentat al segle XVIII, i també el Pla de l'Ànima, i al poble trobem Ca l'Ànima. Les Ànimes evoca el record d'una capella rural, desapareguda, a Castellvell.

b) L'arquebisbe, els canonges, els frares, la clerecia, els protestants

La Cadira de l'Arquebisbe era, fora de Tarragona, un semicercle de pedrís, amb l'escut episcopal, situada al Camí de la Cuixa, i que fou construïda en temps de l'arquebisbe Santián. El Gep de l'Arquebisbe és la denominació humorística del pont que hi ha sobre un antic pas a nivell del tren, a la carretera de Reus a Tarragona, i que havia forçat que es construís l'arquebisbe Benjamín de Arriba i Castro. A Alforja hi ha l'Hort de l'Arquebisbe, documentat el 1336. La Mina de l'Arquebisbe té uns trenta-cinc quilòmetres de llargada, neix a Puigpelat i té la boca a Tarragona, a l'Oliva. Hi ha trossos d'origen romà i medieval. La mitra tarragonina la va acabar al segle XIX per dur aigua a la ciutat. A Salou hi ha el Vedat de l'Arquebisbe, terres de l'Església, que a l'època de repoblació del Camp, com que eren rocoses i ermes, no van poder donar a conreu.

La Canonja és una població, avui pedania de Tarragona, que va pertànyer al capítol de Tarragona. La partida dels Canonges és a la Pobla de Mafumet i l'Hort dels Canonges, a Reus, propietat del capítol, i amb la desamortització passà a l'ajuntament de la ciutat. Al Brugar (Reus) hi ha també el Mas dels Canonges i en un altre indret del terme la Parada i el Forn dels Canonges. La Camareria, documentat ja el 1655, depenia, a la Pobla de Mafumet, del cambrer o camarer, alta dignitat dels canonges de Tarragona que tenien el Castell del Cambrer (Reus). L'Era del Delme - la més gran de totes - a Vila-seca era propietat dels canonges de Tarragona que també tenien a Mascalvó (Reus) una altra Era del Delme. A Riudecols hi ha el Cup del Delme. El paborbe era l'administrador dels canonges. Trobem l'Estany del Paborbe, a Salou, topònim esmentat al segle XV i avui pretèrit; i també les Roques, la Devesa i el Bosc del Paborde a l'Albiol, atès que tot el terme era propietat dels canonges de Tarragona. A Almofter hi ha el Camí, els Pins i la Partida dels Capellans, que sembla que es relaciona amb el cambrer de Reus.

A Prades trobem la Cova dels Capellans, sense cap més explicació. I a Salou encara hi ha la Platja dels Capellans, que fins fa unes dècades els era reservada. A Constantí tenim la Parada de l'Abadessa, sense cap notícia històrica. El Passeig dels Caputxins és a Valls, en record del convent desaparegut. A Renau la Parada dels